

სარედაქციო საბჭო:

მაია ივანიშვილი – აჭარის საარქივო სამმართველოს უფროსი, **სარედაქციო საბჭოს თავმჯდომარე**; **თამაზ ფუტკარაძე** – საზღვარგარეთთან, საზოგადოებასთან, მასმედიასთან ურთიერთობისა და დოკუმენტების პუბლიკაციისა და გამოყენების განყოფილების უფროსი, **რედაქტორი**; **ნარგიზ ბასილაძე** – აჭარის საარქივო სამმართველოს უფროსის მოადგილე, **თენგიზ სალუქვაძე** – აჭარის საარქივო სამმართველოს უფროსის მოადგილე, **ელგუჯა ჩაგანავა** – აპარატის უფროსი, **ელგუჯა გოგიბერიძე** – ცენტრალური სახელმწიფო არქივის სამსახურის უფროსი; **მაია რურუა** – დაცვის, აღრიცხვის და სამეცნიერო – საცნობარო განყოფილების უფროსი; **ნატო ქიქვაძე** – საზღვარგარეთთან, საზოგადოებასთან, მასმედიასთან ურთიერთობისა და დოკუმენტების პუბლიკაციისა და გამოყენების განყოფილების მთავარი სპეციალისტი; **ინგა ელიავა** – ქუთაისის ცენტრალური არქივის ესფ დოკუმენტების დაცვის, უზრუნველყოფის, აღრიცხვისა და სამეცნიერო-საცნობარო განყოფილების მთავარი სპეციალისტი; **ალა სერდიუკი** – ბერდიანსკის სახელმწიფო ფილოლოგიური უნივერსიტეტი, პროფესორი, მეცნიერებათა კანდიდატი; **თინათინ ჯაბადარი** – საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის უფროსი სპეციალისტი; **მარინა აროშიძე** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი; **თამილა ლომთათიძე** – ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი; **ოთარ გოგოლიშვილი** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი; **მალხაზ ჩოხარაძე** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი; **ჯემალ კარალიძე** – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

Editorial Board:

Maia Ivanishvili – head of Sub-department of Ajara Autonomous Republic Government – Archives Administration, chairman of editorial board; **Tamaz Putkaradze** – head of foreign, public, media relations and documents publication and utilization department, editor; **Nargiz Basiladze** – Deputy chief of Ajara AR – Archives Administration; **Tengiz Salukvadze** – Deputy chief of Ajara AR – Archives Administration; **Elguja Chaganava** – Head of staff; **Elguja Gogiberidze** – head of service of Central State Archives; **Maia Rurua** – Archives Administration, Head of preservation, registration and scientific-informational department; **Nato Kikava** – Archives Administration, senior specialist of foreign, public, media relations and documents publication and utilization; **Inga Eliava** – senior specialist of preservation, registration and scientific-informational department of Central Archives of Kutaisi; **Alla Serdiuk** – Berdyansk State Pedagogical University, professor, candidate of science; **Tinatini Jabadari** – main specialist of Contemporary History Archives of National Archives of Georgia; **Marina Aroshidze** – professor of Shota Rustaveli State University; **Tamila Lomtadze** – research fellow of Niko Berdzenishvili scientific-research Institute; **Otar Gogolishvili** – professor of Shota Rustaveli State University; **Malkhaz Chokharadze** – professor of Shota Rustaveli State University; **Jemal Karalidze** – professor of Shota Rustaveli State University.

სარედაქციო საბჭო შეიძლება ყოველთვის არ ეთანხმებოდეს ავტორების მოსაზრებებს. ავტორთა სტილი დაცულია.

Editorial board may not always agree with authors opinions.

Authors style is retained.

© აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეყნებო
დანესებულება – საარქივო სამმართველო, 2016

გამომცემლობა „**ნიმეოსალი**“, 2016

თბილისი, 0179, 0. შავსაჰაძის ბაზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-870-4

თენგიზ სიმაშვილი

„ქართული ლეგიონის“ წევრები და ჯეშალ-ფაშას გვკლულობა

საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივში დაცული, მეფისნაცვლის კანცელარიის საგანგებო განყოფილების ერთ-ერთი საარქივო საქმე მთლიანად ეხება თურქეთში შექმნილ ე.წ. „ქართულ ლეგიონს“. მასალებში აღნიშნულია, რომ „ქართული ლეგიონის“ შექმნის იდეა ჯერ კიდევ „მშვიდობიან დროს“ 1911 წელს გაჩენილა. კავკასიის მიმართულებით ამ დროს „გაძლიერებულ თურქულ და გერმანულ პროპაგანდაში“ დიდი როლი შეუსრულებია იმავე წელს კონსტანტინეპოლში (ასე წერია დოკუმენტში. თ.ს.) შექმნილ ე.წ. „დადიანისეულ“ „ქართულ კომიტეტს“ [საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413, გვერდი 13] (იხ. დოკ. 1)

აქვე საინტერესოაა ასახული ქართულ მოსახლეობაში „ქართული კომიტეტის“ პროპაგანდის მიმართულებები. მათ შორის მთავარი ყოფილა – „საქართველოს განთავისუფლება სომხების ეკონომიური მონობიდან, რაშიც დამნაშავე არის რუსეთის ხელისუფლება. შესაბამისად, ერთადერთი გზა, რომ აღდგეს დამოუკიდებელი საქართველო მდგომარეობს თურქეთთან კავშირში“ (იხ. დოკ. 1)

С В В Д Ъ Н І Я

о Грузинскомъ Легионѣ - Табурѣ.

Идея созданія въ турецкой арміи грузинскаго баталіона возникла еще въ мирное время, въ періодъ усиленнаго развитія на Кавказѣ нѣмецко-турецкой пропанды, въ которой дѣятельное участіе принялъ основанный въ 1911 году въ Константинополѣ грузинскій комитетъ, извѣстный подъ именемъ "Дадіановскаго" председателемъ, котораго въ данное время состоитъ нѣкій Сургуладзе изъ Кутаисской губ.

Комитетъ этотъ широко пропандировалъ идею освобожденія Грузіи отъ экономическаго пораженія ариятъ, виною чего являлось, яко - бы Россія и вмѣстѣ съ тѣмъ въ союзѣ съ Турціей указывалась единственный путь къ обновленію и восстановленію самостоятельной Грузіи. Боевой организаціей этого комитета въ Турціи и явился грузинскій батальонъ, составленный изъ выходцевъ русско-подданныхъ грузинъ, который былъ названъ "Легионъ - Табуръ."

Батальонъ формировался въ Трапезондѣ и первоначально состоялъ изъ 400 человекъ, набранныхъ изъ членовъ турецкаго Грузинскаго комитета. При возникновеніи батальона заботы объ его организаціи приняло на себя Турецкое Правительство. Трапезондскому Вали было приказано выдать 200 маузеровъ, все обмундированіе и полностью жалованіе всему батальону за мѣсяць впередъ. Но вскорѣ батальонъ былъ взятъ въ вѣдѣніе нѣмцевъ, коими и было прислано оружіе изъ Константинополя и все дальнѣйшіе расходы и веденіе дѣлъ грузинскаго Легионъ - Табура приняло нѣмецкое посольство въ Константинополѣ. Съ занятіемъ турками части Батумской области аджарцы, дали батальону своихъ четниковъ, почему батальонъ тогда же былъ доведенъ до 800 человекъ. Во главѣ грузинскаго Легионъ-Табуръ сначала его основанія былъ нѣкій Леонъ Кересилидзе, житель Кутаисской губерніи фамиліи офицеровъ, изъ числа русско-подданныхъ

грузинъ, остались въ городѣ неизвѣстными, такъ какъ онъ усиленно окрывался самими грузинами, которыхъ называли здѣсь по турецкому обычаю, просто, по именамъ,

Большинство именъ грузинскихъ офицеровъ теперь извѣстно и указано въ найденной въ Трапезондѣ и прилагаемой при семь фотографической карточкѣ.

Среди Мусульманскаго населенія Трапезонда, равно какъ и у мѣстныхъ властей грузинскій Легионъ-Табуръ въ последнее время не пользовался симпатіями, такъ какъ батальонъ не оправдалъ возлагавшихся на него надеждъ и кромѣ того офицерство и солдаты вели себя крайне распущено. Трапезондскій Вали въ обществѣ съ Греческимъ митрополитомъ въ Трапезондѣ не разъ высказывалъ свое отрицательное къ нему отношеніе, называя командира батальона, Леона Кересилидзе авантюристомъ, вымогающимъ деньги и выражалъ сомнѣніе, что Грузія можетъ оказать Турціи какую либо вооруженную поддержку. (Въ періодъ занятія турками Батумской области ожидалось восстаніе въ Грузіи, о чемъ усиленно говорили въ Трапезондѣ и когда этаго не случилось, то Вали влостно иронизировалъ надъ сторонниками грузинскихъ организацій и удивлялся, какъ до сихъ поръ нѣмцы могутъ вѣрить грузинскому комитету и надѣяться на грузинскій Легионъ-Табуръ.) Но нѣмцы продолжали поддерживать названный батальонъ, обставляя его въ матеріальномъ отношеніи, какъ не одну турецкую войсковую часть. Тогда же Вали рассказывалъ митрополиту, что Шуленбургъ /бывш. нѣмецкій консулъ въ Тифлисъ/ находившійся въ ту пору въ Трапезондѣ, упрекалъ его въ несправедливомъ отношеніи къ грузинскому комитету и батальону, говоря, что все придетъ въ свое время и что до сихъ поръ послѣдовательно выполняется то, что было обѣщано комитетомъ: - съ занятіемъ Аджаріи населеніе послѣдней перешло на сторону Турціи и что, при дальнѣйшемъ продвигеніи на Кавказъ Турецкихъ войскъ, то же произойдетъ съ Грузіей.

По имѣвшимся, пока скуднымъ, свѣдѣніямъ о дѣятельности грузинскаго Легионъ-Табура, удалось установить, что въ январѣ прошлаго года онъ былъ стправленъ на Русскую границу, но почему то вкорѣ вернулся назадъ въ Трапезондъ, кажется,

„ქართული კომიტეტის“ საბრძოლო ძალად და სამხედრო ორგანიზაციად დასახელებულია 1914 წლის სექტემბერში თურქეთში, ტრაპიზონში ჩამოყალიბებული „ქართული ლეგიონი „თაბურ“-ი. ზემოაღნიშნულ საარქივო საქმეში თავმოყრილია მეფისნაცვლის კანცელარიის საგანგებო განყოფილების, კავკასიის არმიის შტაბის დაზვერვის განყოფილების, ასევე თბილისის და ქუთაისის ჟანდარმთა საგუბერნიო სამმართველოების მიმონერა „ქართულ ლეგიონ თაბურ“-ზე, ასევე დაცულია საინტერესო ინფორმაციები მისი წევრების შესახებ.

როგორც ცნობილია „ქართული ლეგიონი“ 1914 წლის სექტემბერში ჩამოყალიბდა. მისი მეთაური იყო ქართველი საზოგადო მოღვაწე, გენერალი ლეო კერესელიძე. ლეგიონის შექმნაში დიდი როლი შეასრულეს, ბერლინში მოქმედმა ე.წ. „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ წევრებმა: გიორგი მაჩაბელმა, მიხაკო წერეთელმა, გიორგი კერესელიძემ, პეტრე სურგულაძემ, ნესტორ მაღალაშვილმა და სხვებმა. გერმანელების მხრიდან ლეგიონის შექმნაში დიდი როლი ითამაშა, ბერლინში „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ დაარსების ხელშემწყობმა გრაფმა შულენბერგმა (გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენელი დამოუკიდებელ საქართველოში. დაჯილდოვებული იყო წმინდა თამარ მეფის ორდენით. თ.ს.)

ლეგიონში 1500-მდე მებრძოლი შედიოდა, მათ რიცხვში იყვნენ რუსეთში 1905-1907 წლების რევოლუციის აქტიური მონაწილე, თურქეთში და ევროპის ქვეყნებში წასული ემიგრანტები, ასევე აჭარის მცხოვრებლები და მოხალისე ლაზები. ლეგიონის არსებობის მთელ მანძილზე, მას ასე ვთქვათ „პატრონაჟს“ უწევდა თურქეთში მყოფი გერმანიის საექსპედიციო კორპუსი. „ქართული ლეგიონი“ ოფიციალურად დაშლილად 1917 წლის დამლევს გამოცხადდა.

ზემოდასახელებულ საარქივო საქმეში ფართო საზოგადოებისათვის კარგად ცნობილი, ქართველი ლეგიონერების ჯგუფური ფოტოებიცაა დაცული, რომლებიც რუსეთის ხელისუფლების

წარმომადგენლებს ტრაპიზონში მოუძიებიათ, ხოლო მათზე ასახულ პირებზე კი საიდუმლო აგენტისგან მიუღიათ ინფორმაციები. ერთ-ერთ დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ „ლეგიონის ოფიცრები და ჯარისკაცები თურქული წესისამებრ ერთმანეთს სახელებით მიმართავენ, ამიტომ ძნელია მათ ვინაობაზე ინფორმაციების მოძიება“. როგორც ირკვევა მეფის მოხელეებს საიდუმლო აგენტისათვის უჩვენებიათ აღნიშნული ფოტოები და მასაც ფოტოებზე ასახული პირებიდან მოუხდინია რამოდენიმე მათგანის იდენტიფიცირება. კერძოდ: ლეონ(ლეო) კერესელიძე, პეტრე სურგულაძე, მელიტონ თავართქილაძე, ნესტორ კერესელიძე, სერგო ლაბაძე, ვანო წერეთელი. ასევე მითითებულია უცნობი პირი სახელით „ალექსანდრ“ (რომელიც „როტის ფელდფებელი“ ყოფილა) და სხვები [საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413, გვერდი 10].

ჩამოთვლილი პირები მეტ-ნაკლებად ცნობილია დაინტერესებული მკითხველისათვის. მათგან მინდა გამოვყო სერგო ლაბაძე, რომელზეც აღნიშნულია, რომ იგი იყო ყაჩაღი, რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში არეულობების და 1912 წელს კოჯრის გზაზე ფოსტაზე თავდასხმის მონაწილე [საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413, გვერდი 1]. ასევე მითითებულია, რომ ლეგიონში იგი „ტყვიანმფრქვეველთა როტას“ ხელმძღვანელობდა და ა.შ. მკვლევარ ირაკლი ხვადაგიანის მოსაზრებით სერგო ლაბაძე ქართული ლეგიონის ყოფილ წევრ შალვა წერეთელთან ერთად, 1922 წელს ჯემალ-ფაშას მკვლელობის ერთ-ერთი შემსრულებელი იყო. [ირაკლი ხვადაგიანი, „საბჭოთა ნემესისის ფარი და მახვილი“, <http://liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-damakhvili>]. 1921 წლის თებერვლის შემდეგ სერგო ლაბაძე საბჭოთა ხელისუფლებასთან დაახლოებულია და მუშაობა დაუწყია საქართველოს ჩეკაში.

მინდა მკითხველის ყურადღება გავამახვილო სერგო ლაბაძის „ქართულ ლეგიონში“ მოღვაწეობის პერიოდზე და ასევე იმდროინდელ ფოტოსურათებზე მასთან ერთად აღბეჭდილ ერთ-

ერთ პირზე – ალექსანდრე (ქრისტეფორე) ცაგურიშვილზე, მეტ-სახელით „ფორია“. ალექსანდრე ცაგურიშვილი თანამედროვეებში სწორედ ამ მეტსახელით იყო უფრო ცნობილი, შესაბამისად მეც ასე მოვიხსენიებ.

დღეს მისი სახელი ბევრს არაფერს ეუბნება ქართულ საზოგადოებას, მაგრამ აღნიშნულ პერიოდში იგი საკმაოდ ცნობილი პიროვნება იყო. ჩემს მიერ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს პარტიული არქივის ფონდებში მოძიებული ფორიას დღემდე გამოუქვეყნებელი ავტობიოგრაფიის მიხედვით, რომელიც მას 1932 წელს დაუწერია, იგი „ქართული ლეგიონის“ რიგებში მისი შექმნისთანავე შესულა [შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის II განყოფილება, (ყოფილი პარტიული ორგანობის არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 954]. ფორია ლეგიონის შემქმნელებად პეტრე სურგულაძეს, მიხაკო წერეთელს, მელიტონ ქარცივაძეს და სხვებს ასახლებს. აქვე ფორია ახსენებს სერგო ლაბაძეს, ვისთან ერთადაც 1910-იან წლებში ბორჯომში და ხაშურში უამრავი ტერორისტულ-ექსპროპრიაციული აქტის განუხორციელებია.

ამ და სხვა საარქივო მასალების შეჯერებით ირკვევა, რომ სწორედ ფორია იყო მეფის ხელისუფლებისათვის „ალექსანდრ“ თუ „ალექსანდრე“-ს სახელით მოქმედი პიროვნება, რასაც ადასტურებს მისი „ქართულ ლეგიონში“

ყოფნისას გადაღებული ფოტო, რომლის მეორე გვერდზე ვკითხულობთ: ფორია ცაგურიშვილი – „ალექსანდრ“:

ქართული ლეგიონის „როტის ფელდფებელი“ „ალექსანდრ“ რომ ფორია იყო, დასტურდება სხვა დოკუმენტებითაც. კერძოდ, სამოქალაქო ნაწილში კავკასიის მეფისნაცვლის თანამემნის მიერ გაგზავ-

ნილ წერილში ნათქვამია, რომ „ლეონ კერესელიძე და ორი ოფიცერი ალექსანდრ და ოსმან-ბეი მივლინებულ იქნენ სპარსეთში, საიდანაც ალბათ შეაღწევენ კავკასიაში“ [საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413, გვერდი 10]. ამავე საარქივო საქმის სხვა დოკუმენტში, სათაურით „ჩამონათვალი თურქეთის ქართული ლეგიონის შემადგენლობაში მყოფი რუსეთის ქვეშევრდომი ქართველების“ ნომერი ხუთი დასახელებულია – „ალექსანდრ“ გვარი უცნობია, ამჟამად მივლინებულია სპარსეთში, საიდანაც შესაძლებელია შეაღწია კავკასიაში“ [საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413, გვერდი, 17].

ეს ინფორმაციები სრულ თანხვედრაშია ფორია ცაგურიშვილის მოგონებებთან. მისი სიტყვებით იგი ლეო კერესელიძესთან, კონია ინასარიძესთან, ლავრენტი მანჯავიძესთან ერთად 1915 წელს თურქეთიდან საქართველოში წამოსულა. ჯერ ტრაპეზუნდიდან სტამბულში ჩასულან და ზღვით აპირებდნენ შემოსვლას საქართველოს ტერიტორიაზე. თუმცა, შემდეგ მდინარე ტიგროსის გავლით გადასულან სპარსეთში. ფორია და ინასარიძე სწორედ სპარსეთიდან შესულან რუსეთის იმპერიაში, კერძოდ კი თბილისში 1916 წელს [შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის II განყოფილება, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 954, გვერდი 8] (საინტერესოა, რომ ფორია აქ ხაზს უსვამს გზაზე ქურთებთან შეიარაღებულ შეჯახებებს და მათი თავდასხმების ხშირ მოგერიებას. აღნიშნავს, რომ „იქ მთავრობა როგორც ასეთი არ არისო“. აღნიშნული ძალაუნებურად გრიგოლ რობაქიძის „გველის პერანგის“ მთავარი პერსონაჟის თავგადასავალს მოგაგონებს ირანში. თ.ს.)

შემორჩენილია ფორიას მეორე მოგონებაც, რომელიც მოიძია ანგანსვენებულმა ლიტერატორმა ბატონმა ნოდარ გრიგალაშვილმა. ეს მოგონება ფორიას „მწერალ“ პავლე საყვარელიძის, რუსთაველის თეატრის დირექტორის სანდრო ახმეტელის და სსრ უმაღლესი სასამართლოს წევრის ბაჭუა კუპრაშვილის

თხოვნით დაუნერია. ეს უკანასკნელი გარკვეული ხანი ფორიას რაზმის წევრი ყოფილა. მეტიც, ბაჭუა კუპრაშვილის და მისი ამხანაგების განთავისუფლების საჭირო ფულის საშოვნელად – პოლიციისათვის ქრთამად მისაცემად, ფორიას სწორედ სერგო ლაბაძესთან ერთად გაუტაცია ერთ-ერთი მდიდარი ვაჭარი ანანოვი [შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის II განყოფილება, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 954, გვერდი 7] (იხ. დოკ. 3). ზემოდასახლებული პირები ფორიასთან ბორჯომში 1936 წლის ივლისში ჩასულან. პავლე საყვარელიძეს სდომებია ფორიას მოგონებების წიგნად გამოშვება, მაგრამ ოთხივე მათგანი 1937 წელს დახვრიტეს.

134

ქ. თბილისი, 1911 წლის იანვარი. ვინაიდან თქვენს მიერ აღნიშნული
და მისი განთავისუფლების საჭირო ფულის საშოვნელად – პოლიციისათვის
ქრთამად მისაცემად, ფორიას სწორედ სერგო ლაბაძესთან ერთად
გაუტაცია ერთ-ერთი მდიდარი ვაჭარი ანანოვი [შინაგან საქმეთა
სამინისტროს არქივის II განყოფილება, (ყოფილი პარტიული ორგანოების
არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 954, გვერდი 7] (იხ. დოკ. 3).
ზემოდასახლებული პირები ფორიასთან ბორჯომში 1936 წლის ივლისში
ჩასულან. პავლე საყვარელიძეს სდომებია ფორიას მოგონებების
წიგნად გამოშვება, მაგრამ ოთხივე მათგანი 1937 წელს დახვრიტეს.

1911 წლის იანვარი

საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივის, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივის, ამავე არქივის ლიტერატურისა და ხელოვნების განყოფილების, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს უშიშროების და პარტიული არქივების, ასევე სხვა მასალების და დოკუმენტების მიხედვით ფორია ახლოს იცნობდა და მეგობრობდა, ერთობლივ ტერორისტულ საქმიანობას ეწეოდა ქართველ ანარქისტებთან, სოციალ-დემოკრატებთან, მათ შორის მენშევიკური და ბოლშევიკური ფრთის წარმომადგენლებთან. ესენი იყვნენ – სამუელ კუპრაშვილი (ბაჭუა), სიმონ ტერ-პეტროსიანი (კამო), ილიკო იმერლიშვილი (მცხეთელი, იმერელი), ლადო ფეიქრიშვილი (შავი ლადო, დიდი ლადო), ერასტი ჯორბენაძე, სერგო თაყაიშვილი, ხარება ჯიბუტი (ხარება), გოგია კენკიშვილი (გოგია) და სხვები; და როგორც აღვნიშნეთ სერგო ლაბაძესთან, ვისთან ერთადაც ფორიას ვხვდებით „ქართული ლეგიონის“ წევრების სხვადასხვა ფოტოებზე (იხ.დოკ. 4, მარცხნიდან მეორე ფორია, მესამე – სერგო ლაბაძე მეუღლეებითურთ.) (არსებობს ინფორმაცია რომ ფორია ასევე კარგად იცნობდა სტალინსაც, თუმცა ეს სულ სხვა ისტორიაა. თ.ს.)

1922 წლის მარტში ფორია საბჭოთა ხელისუფლების შესაბამისმა ორგანოებმა დააპატიმრეს. სულ რამოდენიმე დღეში იგი ცოლის და „ამხანაგების“ დახმარებით – რკინიგზის სადგურზე გადაყვანისას ბადრაგს გაექცა (მოხდა შეიარაღებული შეტაკება – თ.ს.) [უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 285, აღწერა 1, საქმე 237 (შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიმონერა ბანდიტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ, გვერდი 103)]. არ გასულა დიდი ხანი და იგი საბჭოთა ხელისუფლებამ „შემოირიგა“. როგორც ჩანს, ფორიას ადრეულ წლებში ბოლშევიკი ტერორისტების მეგობრობა გამოადგა, რადგან სხვადასხვა ცნობებით ხელისუფლებასთან მის შერიგებაში დიდი როლი კამოს შეუსრულებია. ამ უკანასკნელს პატიმრობიდან გაქცეული და „ტყეში გასული“ ფორიასათვის „მთავრობიდან განთავისუფლების ქალაქი“ პირადად მიუტანია (აღბათ საუბარია მასზე აღძრული სისხლის სამართლებრივი დევნის შეწყვეტაზე – თ.ს.) ჩემს მიერ მოძიებულ ფორიას მეუღლის დღემდე გამოუქვეყნებელ მოგონებებშიც აღნიშნულია, რომ ეს „ქალაქი“ ჩეკა-დან იქნა გამოტანებული კამოსთვის.

როგორც ჩანს, ეს ინფორმაცია გარკვეულწილად სინამდვილეს ასახავს, მაგრამ არა სრულად. საქმე იმაშია, რომ როგორც შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის მიერ გამოქვეყნებული მასალებიდან ვიგებთ – „1922 წლის 22 ოქტომბერს „ფორია“ ნებაყოფილობით გამოცხადდა საქართველოს „ჩეკაში“. ხელისუფლებამ ის შეინყალა და აიძულა, ყაჩაღთა სალიკვიდაციო ოპერაციებში მიეღო მონაწილეობა. „ფორიაც“ აქტიურად შეუდგა საქმიანობას – ბანდიტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას“ [ყურნალი „თულნი“, შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, თბილისი, 2015, გვერდი 38; „როგორ გადაიბირეს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მოქმედი პოლიტიკური დაჯგუფება“, 24 საათი, 2009. – 19-25 დეკემბერი, N38 (134), გვერდი 13].

თუ ვერწმუნებით ამ და სხვა საარქივო წყაროებს, ფორიას ხელისუფლებასთან „შერიგება“ ოქტომბრამდე ბევრად ადრე

მომხდარა, რადგან კამო თბილისში საავტომობილო კატასტროფაში 1922 წლის 14 ივლისს მოკვდა. ასე რომ, ფორიასთან მისი შეხვედრა და არა ოქტომბერში, არამედ მის დალუპვამდე – 14 ივლისამდე მოხდებოდა.

რა იგულისხმებოდა ფორიას ხელისუფლებასთან „შერიგებაში“ და რა უნდა გაეკეთებინა ორივე მხარეს ამისათვის, ანუ საბჭოთა ხელისუფლებას ფორიასთვის და ფორიას ხელისუფლებისთვის? კამოს, რომელიც ამ დროს საქართველოში, სავაჭრო სისტემაში ფორმალურად მუშაობდა ისეთი რა ისეთი კავშირი ჰქონდა ჩეკასთან, რომ სწორედ მას ანდეს „ტყეში გასული“ ყაჩაღის, თუ ტერორისტის შემორიგება?

სავარაუდოდ, კამო მისი „ბობოქარი“ ტერორისტული წარსულიდან გამომდინარე შესაძლებელია ითქვას, რომ საუკეთესო შუამავალი იყო ძველი თაობის ტერორისტ-ექსპროპრიატორებს და საქართველოს ჩეკა-ს შორის, რომელსაც არ სურდა პირდაპირი კავშირი ჰქონოდა სხვადასხვა „ბინძურ“ საქმეებთან. ცნობილია, რომ ასეთ „დელიკატურ“ საქმეებს ჩეკა აღნიშნულ პერიოდში სხვისი ხელით აკეთებდა, რათა კვალი მასთან არ მისულიყო.

ერთ-ერთი ყოფილი ჩეკისტის, კერძოდ ევგენი დუმბაძის მიერ საზღვარგარეთ გამოსულ მოგონებებში – „На службѣ чека и коминтерна“, სხვა ისტორიებთან ერთად საქართველოს ჩეკასს მიერ ჩადენილ ერთ-ერთ ასეთ „დელიკატურ“ მკვლელობაზე – ჯემალ ფაშაზე თავდასხმის რეალურ მონაწილეებზეცაა საუბარი. ევგენი დუმბაძე ჯემალ ფაშას ერთ-ერთ მკვლელად სერგო ლაბაძეს ასახელებს [E. Думбадзе, На службѣ чека и коминтерна, ПАРИЖЪ, 1930, с.73-74].

ზემოთ უკვე აღვნიშნე, რომ 1922 წლის 14 ივლისს კამო საავტომობილო კატასტროფაში კვდება, 21 ივლისს კი ჯემალ ფაშას კლავენ. შესაბამისად, ხომ არ შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ ჯემალ ფაშას მკვლელობაში მონაწილე მესამე დაუდგენელი პირი იქნებ სერგო ლაბაძის მეგობარი და ამხანაგი ფორია იყო? სერგო ლაბაძე და ფორია განუყრელი მეგობრები იყვნენ და

ხელისუფლებისათვის ლოიალობის დასამტკიცებლად ფორიას თავის „ლეგიონელ“ მეგობართან ერთად ჯემალ-ფაშას მკვლელობა არ უნდა გასჭირვებოდა.

ევგენი დუმბაძე სერგო ლაბაძის შესახებ წერს, რომ ის იყო საუკეთესო მსროლელი, მამაცი და საკმაოდ ფრთხილი ადამიანი, რომელიც „როგორც თვითონ ამბობდა საკუთარ მარჯვენა ხელსაც კი არ ენდობოდა“ [E. Думбадзе, На службѣ чека и коминтерна, ПАРИЖЪ, 1930, с.73-74]. დუმბაძის სიტყვებით ლაბაძესათვის ჩეკას ჯემალ-ფაშას მკვლელობის საფასურად ფულიც გადაუხდია და შეპირებია თანამდებობასაც. თუმცა, ლაბაძეს თანამდებობა ვერ მიუღია და გარკვეული დროის შემდეგ მას უამრავჯერ შეუხსენებია თავი საქართველოს ჩეკას უფროსისათვის. მეტიც, როცა დაინახა, რომ მის ქმედებებს შედეგი არ ჰქონდა, მინიშნებაც გაუკეთებია იმაზე, რომ „რალაც-რალაცეები იცოდა“.

ირაკლი ხვადაგიანის ზემოდასახელებულ საკმაოდ ორიგინალურ და საინტერესო კვლევაში ვკითხულობთ – „სერგო ლაბაძეს ოქტომბერში, ბათუმში მივლინებით გაგზავნილს, 20 რიცხვში, ღამის ცხრის ნახევარზე, შუა ქალაქში – მარიის პროსპექტზე ნაცნობ-მეგობრებმა და კოლეგებმა ტყვიები დააყარეს. აქ სერგოს იღბალმა და სწრაფმა რეაქციამ შეუწყო ხელი და დაჭრილი და გაოგნებული მიიმალა. მალვით ჩააღწია თბილისში და საიმედო კაცის ხელით კომპარტიის ცეკას საჩივრით მიმართა, რომ მას – ჩეკისტს, ამავე სამსახურში შეფარებული ბნელი ელემენტები დაესხნენ თავს, 3 ტყვით დაჭრეს და დახმარება ითხოვა“ [ირაკლი ხვადაგიანი, „საბჭოთა ნემესისის ფარი და მახვილი“, <http://liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-damakhvili>]. სროლისას ლაბაძე დაიჭრა, მაგრამ თავდამსხმელებს თავი დააღწია და თბილისში ჩავიდა. საქართველოს ჩეკას შენობაში შესული იქვე დააპატიმრეს და 1923 წლის თებერვალს კი დახვრიტეს.

მე გამიზნულად სიტყვა-სიტყვით მოვიყვანე დასახელებული ამონარიდი ირაკლი ხვადაგიანის კვლევიდან, რადგან აქ თავი

რილების საკმაოდ საინტერესო თანხვედრასთან გვაქვს საქმე. როგორც უკვე აღვნიშნე ფორია, შინაგან საქმეთა სამინისტროს საარქივო მასალების მიხედვით – „1922 წლის 22 ოქტომბერს ნე-ბაყოფილობით გამოცხადდა საქართველოს „ჩეკაში“, რის შემდეგაც ხელისუფლებამ არა მარტო შეინყალა, არამედ ყაჩაღების სალიკვიდაციო საქმიანობაშიც ჩართო, და აქ ჩნდება კიდევ ერთი კითხვა – ხომ არ არის რაიმე კავშირის სერგო ლაბაძეზე 1922 წლის 20 ოქტომბერს თავდასხმასა და ფორიას საქართველოს ჩეკა-ში გამოცხადებასთან?

ჩემი აზრით ამ ვარაუდებს არსებობის უფლება აქვთ და დამატებითი კვლევებია საჭირო, რამაც შესაძლოა საკმაოდ საინტერესო შედეგებამდე მიგვიყვანოს.

P.S.

თუ ზემომოყვანილ ინფორმაციას დავამატებთ, იმასაც, რომ ზოგიერთი ცნობით „ქართული ლეგიონის“ ყოფილი წევრის და ლეგიონში ყოფნისას ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობისათვის „თამარის ორდენით“ დაჯილდოებული ალექსანდრე ცაგურიშვილი-ფორიას იმედი ჰქონდა 1924 წლის აჯანყების მონაწილესა და ქაქუცა ჩოლოყაშვილს, საკმაოდ „საინტერესოდ“ წარმოგვიდგება არა მარტო მისი, არამედ მე-20 საუკუნის პირველ მეოთხედში „მოღვაწე“ ტერორისტ-ექსპროპრიატორების, მათ შორის თუნდაც სერგო ლაბაძის პიროვნება და ცხოვრება.

გარდა ამისა ფორია, როგორც საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლი პარტიზანული რაზმის ხელმძღვანელი ნახსენებია ამერიკის შეერთებული შტატების წარმომადგენელთა პალატის ოთხმოცდამესამე კონგრესის მეორე სხდომის მასალებშიც [ამერიკის შეერთებული შტატების წარმომადგენელთა პალატის ოთხმოცდამესამე კონგრესის მეორე სხდომის მასალები, „კომუნისტური აგრესიის შესახებ“, სამთავრობო ბეჭდვითი ორგანო, ვაშინგტონი, 1955, გვერდი 28].

სავარაუდოდ, ფორია – ალექსანდრე ცაგურიშვილი იყო ლიტერატურული გმირის – დათა თუთაშხიას ერთ-ერთი პრო-

ტოტიპი. რომანში „დათა თუთაშხია“ ვკითხულობთ: „საირმის ტყეებში მასპინძელი მყავდა. მასთან ვაპირებდი გამოზამთრებას. დათა თუთაშხია წავიყვანე თან – საირმეზე არ ვყოფილვარო... დათას ვინაობა არ გამიმხელია, სხვა გვართ გავაცანი... ფორიად გავაცანი სეთურს დათა.“ 1914 წლამდე სწორედ საირმის ტყეები იყო ფორიას თავშესაფარი და ბორჯომის ხეობის თუ გორის მაზრის მაცხოვრებელთათვის იგი „ხელისუფლებასთან და უსამართლობასთან“ მებრძოლ გმირად ითვლებოდა.

ფორია, იგივე „ალექსანდრე“, იგივე ალექსანდრე, იგივე ქრისტეფორე ცაგურიშვილი 1937 წელს, ოჯახში შემორჩენილი ზეპირი გადმოცემის მიხედვით ბორჯომის ხეობაში, სტალინის ბრძანებით მისთვის აშენებული, იმ დროისათვის ბორჯომის ხეობაში ყველაზე ლამაზი ორსართულიანი აგურის სახლიდან გაიყვანეს, გადაიყვანეს თბილისში და დახვრიტეს.

მისმა ცოლმა, რომელმაც ერთგული მეუღლეობა გაუნია ფორიას „ქართულ ლეგიონში“ ყოფნის დროს, წლების შემდეგ ამ სახლის ეზოში ჰპოვა თავისი განსასვენებელი. სწორედ მან შემოუნახა შთამომავლობას „ქართული ლეგიონის“ ლეიტენანტ ალექსანდრე ცაგურიშვილის სახელზე გაცემული „თამარის ორდენის“ დამადასტურებელი მონუმობის დედანი.

გამოყენებული ლიტერატურა და საარქივო მასალები

- საქართველოს საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, აღწერა 27, საქმე 5413
- შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის II განყოფილება, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 954
- უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 285, აღწერა 1, საქმე 237 (შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიმონწერა ბანდიტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ)

- ჟურნალი „თულნი“, შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, თბილისი, 2015
- „როგორ გადაიბირეს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მოქმედი პოლიტიკური დაჯგუფება“, 24 საათი, 2009. – 19-25 დეკემბერი, N38 (134)
- ამერიკის შეერთებული შტატების წარმომადგენელთა პალატის ოთხმოცდამესამე კონგრესის მეორე სხდომის მასალები, „კომუნისტური აგრესიის შესახებ“, სამთავრობო ბეჭდვითი ორგანო, ვაშინგტონი, 1955
- Е. Думбадзе, На службѣ чека и коминтерна, ПАРИЖЪ, 1930
- ირაკლი ხვადაგიანი, „საბჭოთა ნემესისის ფარი და მახვილი“, <http://liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-damakhvili>

Tengiz Simashvili

Members of „Georgian Legion” and Jemal Phasha murder Summary

One of the archival case preserved in Central Historical Archive relating to so-called „Georgian Legion” created in Turkey. One of the members Sergo Labadze, robber, with Shalva Tsereteli, member of riots during the Russia First Revolution and participant of attack on post on Kojori way in 1912, were the performers in Jemal Phasha murder in 1922. The article explains that issues.

ნატო ქიქავა
თამაზ ფუტყარაძე

**საქართველო-უნგრეთის ისტორიული და
სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობები
აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცული
დოკუმენტების მიხედვით**

უნგრეთი და უნგრელები ყოველთვის იყო ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ყურადღების ცენტრში. ჩვენი კონტაქტები ატარებდა არა მარტო პოლიტიკურ, არამედ სამეცნიერო, კულტურულ თუ ეკონომიკურ ხასიათს.

ასეთივე ინტერესს გამოხატავდნენ უნგრელები საქართველოს მიმართაც. ისინი კარგად იცნობდნენ ქართულ კულტურას. ქართულ და უნგრულ პერიოდულ პრესაში ქვეყნდებოდა მასალები ქართულ-უნგრული კავშირურთიერთობების, ლიტერატურული და სამეცნიერო კავშირების შესახებ, რომლებშიც ხაზგასმული იყო ისტორიული ბედის ერთობა – გამოხატული საერთო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცულია მრავალმხრივ საინტერესო მასალები ქართულ-უნგრული ურთიერთობების საკითხებზე. ეს მასალები წარმოდგენილია N რ-545 ფონდში. აღნიშნულ პრობლემატიკაზე მასალები დაცულია აგრეთვე ვლ. მკერვალიშვილის პირად ფონდში (ასსცსა, ფონდი N რ-404).

რ-545 ფონდის ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს 1965-1974 წლებს და შედგება 29 საქმეთა ერთეულისაგან, ხოლო რ-402 ფონდი მოიცავს 1965-1999 წლებს და აერთიანებს 25 საქმეთა ერთეულს. მათი ერთი ნაწილი საქართველო-უნგრეთის საზოგადოების აჭარის განყოფილების საქმიანობის ამსახველ დოკუმენტებს მოიცავს.

N 545 ფონდის საქმეებში წარმოდგენილია ქართულ-უნგრული ურთიერთობების ამსახველი საგაზეთო პუბლიკაციები: „მეგობრული საუბარი“, „უნგრეთის გათავისუფლების 20 წელი“,

„ძმურად დავეხმარეთ“, „ბუდაპეშტისათვის“, „ჩემი მეორე სამ-
შობლო“ და სხვ.

ამავე ფონდის პირველ და მეორე საქმეებში დაცულია შთა-
ბეჭდილებათა წიგნი, საბჭოთა კავშირ-უნგრეთის მეგობრობის
საქართველოს განყოფილების მმართველობის წევრთა სია, რომ-
ლის შემადგენლობაში იყვნენ: გრიგოლ აბაშიძე, პავლე ასლანი-
დი, მედეა ამირანაშვილი, ალექსანდრე ბარამიძე, იოსებ და რუ-
სუდან ჯავახიშვილები, შოთა ძიძიგური, მუხრან მაჭავარიანი,
ქსენია სიხარულიძე, გიორგი ჩიტაია, არნოლდ ჩიქობავა და
სხვები (ასსცსა, ფ. რ-545, ს. 1, ფურც. 11-12).

N 545 ფონდის სხვა საქმეთა ერთეულებში დაცული მასალები
ეხება საბჭოთა კავშირ-უნგრეთის მეგობრობის საზოგადოე-
ბის აჭარის განყოფილების (შეიქმნა 1965 წლის აპრილში) მმარ-
თველი ორგანოს, ასევე საზოგადოების პასუხისმგებელი მდივ-
ნის, ორგკომიტეტის, ორგკომიტეტის თავმჯდომარის მოადგი-
ლეების არჩევნებს შესაბამისი ოქმებით. საქმეებში გვხვდება სა-
ზოგადოების აჭარის განყოფილების სამუშაო გეგმები (ასსცსა,
ფ. რ-545, ან. 1, ს. 2-3, ფურც. 2)

ვლ. მკერვალიშვილის პირად ფონდში დაცულია მრავალფერ-
ოვანი ფიჭომასალა და წერილობითი დოკუმენტი, რომელთა სა-
ფუძველზე ფონდშემქმნელის ინიციატივით შეიქმნა საბჭოთა კავ-
შირ-უნგრეთის მეგობრობის საზოგადოების აჭარის განყოფილე-
ბა. აქვეა დაცული საგაზეთო პუბლიკაციები, ორი ხალხის მეგობ-
რობის ამსახველი ბეჭდური პროდუქცია ქართულ და რუსულ
ენებზე („მეგობრობა გზად და ხიდად“, ბათუმი 1975; „მეგობრო-
ბის ბილიკებით“ და სხვ), რომლის ავტორია ვლ. მკერვალიშვილი.
საქმეში წარმოდგენილია აგრეთვე დოკუმენტური ფილმის „მე-
გობრობის ხიდი: ბათუმი-ბუდაპეშტი“ სცენარი რუსულ ენაზე.

ზოგადად, ქართულ-უნგრულ კავშირურთიერთობებს საუკუ-
ნეების სიღრმეში აქვს ფესვები. იგი მე-13 საუკუნიდან იღებს სა-
თავეს. ცნობილი უნგრელი დიპლომატი **იმტვან კოკოში** (რომე-
ლიც გაგზავნილ იქნა სპარსეთის შაჰ აბას პირველთან დიპლომა-

ტიური მისიით) ეხმარებოდა კახეთის მეფე ალექსანდრეს ავსტრიის იმპერატორ რუდოლფთან კავშირების დამყარებისათვის.

კონსტანტინეპოლში მყოფი უნგრელი დიპლომატი სისტემატურად აწვდიდა ინფორმაციებს საქართველოს შესახებ საკუთარ ხელისუფლებას.

უნგრელმა ტიპოგრაფმა **მიკლოშ კიშმა (ტოტვალუშმა)** 1680-იან წლებში საქართველოდან გადახვენილი მეფე არჩილის მეორის შეკვეთით ამსტერდამში დაამზადა ქართული შრიფტი პირველი ქართული ტიპოგრაფიისათვის. არჩილ მეორის ვაჟი, პეტრე პირველთან დაახლოებული ალექსანდრე ბატონიშვილი იმჟამად იმყოფებოდა ამსტერდამში, დაუკავშირდა ვინმე იოჰან შპარვენგელფელდს და გააცნეს უნგრელი მესტამბე მიკლოშ კიში. ალექსანდრემ დაიწყო სტამბის მოწყობა და საგამომცემლო საქმიანობა, შეადგინა ქართული ასოების დამწერლობის ნიმუშები და გაუგზავნა მიკლოშ კიშს, რომელმაც ეს ნიმუშები გამოიყენა ქართული შრიფტისათვის (1687 წ.) და მიიღო ქართული ასომთავრულის, ნუსხა-ხუცურისა და მხედრული შრიფტების პირველი ანაბეჭდები. შესაბამისად, არჩილ მეფემ სინოდის სტამბასთან დაარსა ქართული წიგნსაბეჭდი, სადაც 1705 წ. გამოსცა „დავითნი“.

მოგვიანებით, ქართლის მეფე ვახტანგ მეექვსის თბილისის ტიპოგრაფიაში მუშაობდა უნგრელი ტიპოგრაფი მიხაილ იმტვანოვიჩი, რომელიც 1708-1711 წწ. ცხოვრობდა თბილისში. ის იყო იყო რუმინეთში მცხოვრები ქართველი მოღვაწის ანთიმოზ ივერიელის მოსწავლე. ვახტანგ მეექვსის თხოვნით ანთიმოზ ივერიელმა მიხაილ იმტვანოვიჩი გააგზავნა თბილისში, რომელმაც გააუმჯობესა ქართული შრიფტი და დააფუძნა ახალი ტიპოგრაფია.

**ვახტანგ VI-ის პორტრეტი 1709
ნელს ქართულ სტამბაში დაბეჭდილი წიგნიდან**

მეფე ერეკლე მეორის კარზე (1744-1798) ცხოვრობდა უნგრელი გრაფი **იანოშ კუპერი**. საქართველოს მეფე უნგრელი გრაფის მეშვეობით ცდილობდა დაემყარებინა კავშირები ევროპის ქვეყნებთან. სწორედ იანოშ კუპერის მეშვეობით დაამყარა ერეკლე მეორემ მჭიდრო კონტაქტები უნგრეთის ხელისუფლე-

ბასთან.ასპინძის ბრძოლაში ერეკლეს გამარჯვებას უნგრეთის პრესაში სპეციალური სტატიები მიეძღვნა (ასსცსა, ფ. რ-545, ან 1, ს. 3, ფურც. 16). იანოშ კუპერი გარდაიცვალა თბილისში 1780 წელს.

სხვადასხვა დროს საქართველოში იმყოფებოდნენ ცნობილი უნგრელი მოღვაწეები: **იანოშ ორლანი** (1770-1824), **იოკლიჩ გეორგი** (1815 წ. მათ გამოსცეს ნიგნი საქართველოს შესახებ ლათინურ ენაზე), **იანოშ ბეში** (1838 წ. მან ფრანგულ ენაზე გამოსცა თავისი შენიშვნები საქართველოზე) და ა. შ.

1836 წ. უნგრეთში გამოიცა „ბალავარიანის“ თარგმანი (ნაწილი). 1888 წ. ბუდაპეშტში გამოვიდა „ქართული პოეზიის ანთოლოგიის“ არტურ ლაისტიციუსი თარგმანის შესახებ.

1880-იან წლებში ქართულმა ინტელიგენციამ ჩაიფიქრა შოთა რუსთაველის პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ დასურათებული გამოცემა. ილუსტრაციებისათვის მათ მოიწვიეს ცნობილი **უნგრელი მხატვარი მიხაი ზიჩი**. იგი იმპერატორ ალექსანდრე მესამესთან ერთად მოგზაურობდა საქართველოში. ქართველებმა თხოვეს იმპერატორს – დაეტოვებინა საქართველოში ორი თვით სახელგანთქმული მხატვარი „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციებისათვის. მ. ზიჩმა ამ სამუშაოს შესრულებას მოანდომა რვა წელიწადი. (ცნობისათვის: საკუთარი შვილებისათვის ხატვის პროფესიის შესწავლისათვის ერთ-ერთი რუსმა თავადმა მიიწვია მხატვარი ვალდემიულერი, მაგრამ ვალდემიულერმა მისცა მისი მოსწავლის მ. ზიჩის მოწვევის რეკომენდაცია. ასე აღმოჩნდა მიხაი ზიჩი ნიკოლოზ პირველის, ალექსანდრე მეორის, ალექსანდრე მესამისა და ნიკოლოზ პირველის კარის მხატვრად).

ქართველი ხალხისა და მათი კულტურისადმი თავისი ამალღებული დამოკიდებულებით მ. ზიჩმა მოიპოვა დიდი სიყვარული და პატივისცემა. საქართველოში მ. ზიჩი ითვლება ეროვნულ მხატვრად, რომელმაც შექმნა ილუსტრაციები „ვეფხისტყაოსნის“ ბეჭდური გამოცემის პირველი ილუსტრაციები. თავად მხატვარი წერდა: „მე არ მინდა თავი მოვიწონო, მაგრამ მგონია,

რომ კავკასიაში მე დავტოვე ჩემი ხალხის შესახებ ამალღებული შთაბეჭდილება“ („Венгерские новости, №4, 1967),

მიხაი ზიჩი

1881 წელს ზიჩი თბილისში ჩამოვიდა და დაიწყო „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციებზე მუშაობა. სულ შექმნა 34 სურათი (შეუკვეთეს 14), „ვეფხისტყაოსნის“ საგამომცემლო კომისიამ 27 სურათი შეარჩია. აღნიშნული ნამუშევრები (ამჟამად ინახება საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში) მხატვარმა ქართველ ხალხს უსასყიდლოდ გადასცა. ზიჩის „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციები, რაც თავის დროზე დიდი მხატვრული მოვლენა იყო.

შოთა რუსთაველი მეფე თამარს თავის „ვეფხისტყაოსანს“ წარუდგენს (მიხაი ზიჩის ილუსტრაცია)

ზიჩიმ საქართველოში მეორედ ჩამოსვლის დროს (1888წ.) ქართულ თემაზე კიდევ რამდენიმე ტილო შექმნა: „ქართველი ქალის პორტრეტი“ (1874, კერძო კუთვნილება), „იკორთის მონასტერი“ და ა. შ.

მ. ზიჩის ილუსტრაციები: „ადამი და ევა“, „ქართველი ქალი“, „ეროტიკული ნახატი“, „ბოროტი სულის ზეიმი“

1889 წ. ცნობილი უნგრელი მოღვაწე **ბელა ვიკარი** ფინეთის სოფელ ლახტში შეხვდა მ. ზიჩის. ზიჩმა გააცნო ვიკარს მის მიერ ილუსტრირებული „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც **1888 წ. გამოიცა გ. ქართველიშვილის მიერ** და ურჩია ახალგაზრდა მთარ-

გმნელს ხელი მოეკიდა პოემის უნგრულ ენაზე თარგმნისათვის. ბელა ვიკარმა ხელი მოკიდა ამ საქმეს. პარალელურად სწავლობდა ქართულ ენას. იგი დაეუფლა ქართულ ენას გიორგი ცისკარაულის დახმარებით. გ. ცისკარაული ესპერანტოს ენაზე სიტყვა-სიტყვით უთარგმნიდა „ვეფხისტყაოსანს“ ესპერანტოს ენაზე. პოემის ბოლო ნაწილის თარგმნაში ბ. ვიკარს ეხმარებოდა **გრ. წერეთელი და დავით თოლორაია**. თარგმნითი სამუშაოები დასრულდა და წიგნი გამოიცა 1817 წ. ბუდაპეშტში.

ბუდაპეშტი

მეორე თარგმანი შანდორ ვეორემის მიერ განხორციელდა. 1965 წ. პოემა უნგრულ ენაზე მესამედ თარგმნა **იოსიფ რაიძანმა**.

გამორჩეული სიყვარული აკავშირებდა საქართველოსთან ცნობილ უნგრელ საზოგადო მოღვაწეს, მეცნიერებათა დოქტორს **ლაიომ ტარდის**. იგი რამოდენიმეჯერ იმყოფებოდა საქართველოში. „საქართველოსადმი პირველი ინტერესი – წერდა იგი, დაემთხვა ჩემი პირველი სიყვარულის პერიოდს, მაგრამ პირველი სიყვარული დიდი ხანია გაქრა, საქართველოსადმი ინტერესი კი გრძელდება უკვე 30 წელია, რომელიც თანდათან გადაიზარდა განცდებში თითქოსდა იგი იყო ჩემი „მუდმივი თანამგზავრი“. ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ვიყავი 16 წლის, ერთ-ერთ ძველ უნგრულ ჟურნალში წავიკითხე, რომ უნგრეთს, რომლის

მოსპობისათვის 100-ნლეულების განმავლობაში იმუქრებოდა გერმანია, სამხრეთიდან კი თურქეთი, შეიძლება შეედაროს მხოლოდ საქართველო. მის დაპყრობასაც ცდილობდნენ ხან თურქები, ხან სპარსელები... სტატიის საუბარი იყო თავისუფლებისადმი ქართველების სიყვარულზე, სხვა მნიშვნელოვან თავისებურებებზე. მე გამიჩნდა ინტერესიყველაფერზე, რაც საქართველოსთან იყო დაკავშირებული“ – ნერდა ლ. ტარდი (ასს ცსა, ფ. №402, ანან.1, საქმე №15, ფურც. 111-112). ტარდმა შეიყვარა საქართველო, დაიწყო რუსთაველის სამშობლოს შესახებ კოლექციების შეგროვება. 1959 წ. საქართველოს შესახებ ლ. ტარდმა გამოაქვეყნა პირველი ნაშრომი. მან შეისწავლა ქართული ენა, დამწერლობა და შეძლოქართული პირველწყაროების დედანში ამოკითხვა (ასს ცსა, ფ. №402, ანან. 1, საქმე №15).

1957 წ. საქართველოში უნგრული კულტურის დეკადის დღეებში თბილისში ჩამოვიდა უნგრეთის დელეგაცია, რომლის შემადგენლობაში იყო ლაიომ ტარდიც. 1968 წ. ოქტომბერში ტარდი მეუთლესთან ერთად იმყოფებოდა ბათუმში. ამის შემდეგაც ის არაერთხელ იყო ბათუმში (1969, 1973 წწ.).

1970 წლის 4 აპრილს თბილისში გამართულ საერთაშორისო კონფერენციაზე ვლადიმერ მკერვალიშვილმა საგანგებო ყურადღება გაამახვილა ლაიომ ტარდის, ბელა კუპერის და სხვა უნგრელი მოღვაწეების დამსახურებაზე ქართულ-უნგრული მეგობრული ურთიერთობების განმტკიცების საქმეში. ამავე ღონისძიებაზე ლაიომ ტარდს საზეიმო ვითარებაში გადასცეს ქართული ეროვნული ტანსაცმელი და სხვა სუვენირები (ასსცსა, ფ. რ-545, ს. 1).

საქმეში წარმოდგენილიასაბჭოთა კავშირ-უნგრეთის მეგობრობის საზოგადოების აჭარის განყოფილების თავმჯდომარის ნიკოლოზ აბაშიძის მოხსენება, რომელშიც წარმოჩენილია უნგრელი მოღვაწეების დამსახურება ქართული კულტურის განვითარებისა და პოპულარიზაციის თვალსაზრისით (ასსცსა, ფ. რ-545, ს. ს, ფურც. 16-20).

1966 წ. ლ. ტარდიმ გამოცხა საქართველო-უნგრეთის ის-

ტორიული და კულტურული კავშირების ისტორიის ამსახველი მონოგრაფია, რომელიც ითარგმნა და გამოიცა ქართულადაც 1972 წელს. მკვლევარმა აჩვენა, რომ ქართულ-უნგრულ ურთიერთობებს აქვს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია. ჯერ კიდევ მე-15 ს-ში ხელმოწერილი იქნა დოკუმენტი საქართველოსა და უნგრეთის მეგობრობის შესახებ (ასს ცსა, ფ. №402, ანან..1, საქმე №15).

ლ. ტარდის არქივში წარმოდგენილია საქართველოში ჩამოსული მოგზაურების ისტორია, რომელიც მონახ იულიანადან (მე-13 ს) დაიწყო. ქართველოლოგმა საკუთარ სახლში მოაწყო საქართველოს მზეუმი. საცხოვრებელი ბინის ერთი ოთახი წარმოადგენდა მინიატურული საქართველოს მუზეუმს, რომელშიც მნახველს შეეძლო ენახა ქართული წიგნები, ქართული ეროვნული ტანსაცმელი, ჩოხა, ხანჯალი, ქართული მონეტების კოლექცია, ქართული ღვინოები და ა. შ. ასსცსა, ფ. 402, ან. 1, ს. 3).

მარცხნიდან მარჯვნივ – /ზემოთ/ – საქართველო-უნგრეთის მეგობრობის საზოგადოების ბათუმის საინიციატივო ჯგუფის ხელმძღვანელი ვ.პ. მკერვალიშვილი, კინოოპერატორი – ა. თალაკვაძე ქვემოთ – უნგრელი ქართველოლოგი ლაიოშ ტარდი და ქართველი მწერალ-გრაფიკურული ამირან შერვაშიძე

1937 წ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე ლ. ტარდმა დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია. იგი უნგრეთში კითხულობდა ლექციების კურსს ქართული ცივილიზაციის ისტორიასა და საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიაში.

ვლ. მკერვალიშვილის პირად ფონდში დაცულია ვლადიმერ მკერვალიშვილისადმი ლ. ტარდის მიერ გამოგზავნილი წერილების ფოტოასლები. მათში ნათლად ჩანს ამ დიდი პიროვნების დამოკიდებულება საქართველოსა და ქართველებისადმი:

2 сентября 1934 г.
 Уважаемому доктору Сашко Владимир,
 в Москве.
 Я с неизменным радостью получаю и
 читаю в Москве всякие хорошие письма —
 спасибо этому прекрасному человеку. Благо-
 дарю его всем сердцем за эти хорошие
 и интересные письма, которые заставляют
 думать о нашей стране — о нашей
 истории, о нашей культуре, о нашей
 литературе. Благодарю Вас, доктор,
 за то, что вы пишете обо мне и обо
 моей семье. Я очень рад, что вы
 помните обо мне и обо моей семье.
 Я очень рад, что вы помните обо мне и
 обо моей семье. Я очень рад, что вы
 помните обо мне и обо моей семье.

გაგონი.
 После брешя коты и кидую, но
 все-таки надеюсь еще познакомиться
 среди камушек моей страны, т. е.
 среди студентов — студентов.
 Желаю Вам счастья, здоровья и
 успехов в Вашей работе.
 С уважением
 и искренней любовью
 Всеволод
 Мамин
 Тбилиси, 1934 г.

6

Копия письма известного венгерского писателя
грузиноведа Лайоша Тарди

2 сентября 1984 г.

Глубокоуважаемый батано Владимир, дорогой друг!

Я с неизмеримой радостью получил и прочитал Ваше весьма почетное письмо – и сверх этого прекрасную статью. Благодарю изю всего сердца за это огромное признание моих скромных заслуг в области советско-грузинских – венгерских контактов, по случаю исполнения моего семидесятилетия. Благодарю Вас, дорогой товарищ Владимир и благодарю Вашему славному товарищу директору Ахмедияни ^{Аз} Вы обе замечательные, выдающиеся борцы нашего славного дела, сближения двух народов, строящих социализма. И мне хотелось бы высказать изю глубины души г м а д л о б т всему Аджарскому отделению Общества советско-венгерской дружбы.

Моего время хотя и минуло, но все – таки надеюсь еще побывать в сердце наилучших людей мира, т.е. среди аджарцев – грузинов.

Желаю Вам обоим, глубокоуважаемый батано Владимир, крепкого здоровья и много – много успехов в Вашей плодотворной работе.

С глубоким уважением
и искренней дружбой – всегда Ваш ЛАЙОШ ТАРДИ /no-----/

ლაიომ ტარდი ყოველთვის ეხსომებათ მის მეორე სამშობლოში. მის ხსოვნას ეძღვნება სხვადასხვა სახის ღონისძიებები. მაგალითისათვის შიიძლება გავიხსენოთ ლ. ტარდის ხსოვნისადმი მიძღვნილი საღამო და შეხვედრა ქართველ სტუდენტებთან 2012 წ. დეკემბერში. ღონისძიებას ეხსრებოდნენ ლ. ტარდის ოჯახის წევრები, ქართველი სტუდენტები, უნგრეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლები, უნგრეთის კულტურის, სალიტერატურო და სამეცნიერო წრეების თვალსაჩინო მოღვაწეები. მედლით „საქართველოს მეგობარი“ დაჯილდოებულ იქნენ: პროფესორი იანომ ტარდი (ლაიომ ტარდის შვილი), გაბომ შაგი (უნგრეთის ყოფილი ელჩი საქართველოში) და ჟიგნონდ ატილა (ბუდაპეშტის გალერეის დირექტორი, რომლის დახმარებითაც უნგრეთის დედაქალაქში დაიდგა შოთა რუსთაველის

ძველი), პეტერ მუსაროში (კინორეჟისორი, თბილისის თეატრალური ინსტიტუტის კურსდამთავრებული, საქართველოს შესახებ შექმნილი რამოდენიმე ფილმის ავტორი).

ლაიოშ ტარდი – ქართველი და უნგრელი მეცნიერების მრავალმხრივი ურთიერთობების მხოლოდ ერთ-ერთი ნათელი მაგალითია.

სამეცნიერო კონტაქტები ყოველწლიურად ვითარდება და ფართოვდება. ბუდაპეშტში შექმნეს ქართველოლოგიის მძლავრი სკოლა. ქართული ეთნოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებული იყო და ნაყოფიერ საქმიანობას ეწეოდა ქართველთა მეგობარი **მარტინ იშტვანოვიჩი**. იგი შეიძლება მივიჩნიოთ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღზრდილად. მ. იშტვანოვიჩი იყო თსუ-ს ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრის ასპირანტი, რომელსაც სამეცნიერო ხელმძღვანელობას უწევდა პროფესორი **ქსენია სიხარულიძე**. მ. იშტვანოვიჩმა საკანდიდატო დისერტაცია დაიცვა ქართული ფოლკლორის საკითხებზე.

მ. იშტვანოვიჩს ნაყოფიერი სამეცნიერო კავშირები ჩამოუყალიბდა ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტთან, საკუთრივ ფოლკლორის განყოფილების გამგესთან ჯემალ ნოლაიდელთან. მისი ქალიშვილის, ცნობილი მეცნიერის ნანული ნოლაიდელის საოჯახო არქივში დაცულია მ. იშტვანოვიჩისა და ჯ. ნოლაიდელის ერთანეთისადმი გაგზავნილი წერილები, რომლებშიც ნათლად ჩანს ამ ორი დიდი პიროვნების მეცნიერული თანამეგობრობა, პიროვნული ხასიათის თავისებურებანი და პროფესიული კეთილსინდისიერება.

Ճ-Ե հրամար երևակայան,

Դ. Ճ Ե Կ Թ Ե Կ

Դալյուսի ընդհանուր հարցեր,

Ձեր բանտն ինչպե՞ս կազմավորվի, որպեսզի կարողանա
նպաստել ստանդարտի, այսինքն իր սահմաններում, ինչպե՞ս
կարողանա պահպանել իր կրթական և մշակութային հարմարե-
ցումը։ Եթե ներքին ինքնակառավարման մեծ կարևորություն
ունի, ապա ինչպե՞ս կարողանա օգտագործել իր անհատիկ
հատկությունները։ Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր
անհատիկ կրթական և մշակութային հարմարեցումը։
Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր կրթական և մշակութային
հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր
անհատիկ կրթական և մշակութային հարմարեցումը։

Ձեր բանտն ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր
անհատիկ կրթական և մշակութային հարմարեցումը։
Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր անհատիկ
կրթական և մշակութային հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս
կարողանա կազմավորել իր անհատիկ կրթական և
մշակութային հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս կարողանա
կազմավորել իր անհատիկ կրթական և մշակութային
հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր
անհատիկ կրթական և մշակութային հարմարեցումը։

Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր անհատիկ
կրթական և մշակութային հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս
կարողանա կազմավորել իր անհատիկ կրթական և
մշակութային հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս կարողանա
կազմավորել իր անհատիկ կրթական և մշակութային
հարմարեցումը։ Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր
անհատիկ կրթական և մշակութային հարմարեցումը։

Կրթական և մշակութային հարմարեցումը։

Դ. Ճ Ե Կ Թ Ե Կ, 12. 11. 1963 թ.

Ինչպե՞ս կարողանա կազմավորել իր անհատիկ
կրթական և մշակութային հարմարեցումը։

ქ. ჭყაბაძე, 9.11.964წ.

მაცხოვრებელი ბაქონს ჯემო!

აქვრ ზურ აყანსკელო გმოგზავნილი ზერილი ჯერ კიდე ხარსული ხელს
ზიოლი. მამცოლი, მასული ნამ რაგიფიანთა, სხვადასხვა მიზეზი მქანდა ჯერ
ხევი სურამზორის ცნებრისს ლნკლხოცეშში მიღვანთ რავალქანს აყანსკეო,
ზურე იუჯსლოვიანში ვიყავი, რა სხვა სტეოში. — ახლო ზემ ავაზონს ანჭრამ-
ლოვო და ვინჭრავიან სურამზორისს VII ცნებრისი (ზოსცეში) დვანს ვაპირებ
ზონსიოქანს. ვანზრახული მიხსენებ ყვე ვნარ მქანს: „ქადავო“ ინტროქო
ქონ ვეზენისს სავიანზე საქარეეოში. ცნებრისს დანსრულოს საქარეეოში
ზინა მანვლო მასკოშის ზესკრეშროდ (დასავლოა და ნახრეო საქარეეოში)
ან ენის ნახვლოა.

ვიზრავებ აქვრ, ავლის ღვანთი ერიარ ქანჯარ ზინძეშის; არც ისე სპონ-
ლო ავარი ვანუხენი მუხიერ მარეშში, რსჯარ ზერს. ეუეი ნამხრანს არ
რეოს ანა რეო, მიხვცენსქ არ ახსდვი.

ქორბო მაცხოვრებელი ბაქონს ჯემო!

ჯყონწეკოა ვილოცავი მომავლო ახლო ხელს,
ჯოსარვქა ზესხერქოსი და პრავეო ახლო ხარ-
მიცქანს აქვენს მოიჯანუბანს.

ქორბო მაცხოვრებელი:
მიშვეანდვი ჩი.

ქ. ჭყაბაძე, XII.964წ.

მ. იშტვანოვიჩმა თავისი შრომებით დაადასტურა, რომ მსოფლიო ფოლკლორის საკითხების განხილვა შეუძლებელია ქართული ფოლკლორის შესწავლის გარეშე. ქართული ფოლ-

კლორი ერთის მხრივ დაკავშირებულია ბერძნულთან, მეორეს მხრივ კი აღმოსავლურ სიტყვიერებასთან. მან დაასკვნა, რომ ქართულ ფოლკლორს აქვს ყველა ის თავისებურება, რომლებიც გააჩნია დასავლურ და აღმოსავლურ ზეპირსიტყვიერებას. ეს იყო ქართული ფოლკლორის საყოველთაო აღიარება.

ქართულ პრესაში არაერთი პუბლიკაცია დაიბეჭდა მ. იშტვანოვიჩის ღვაწლისა და დამსახურების შესახებ. ეს პუბლიკაციები დაცულია აჭარის საარქივო სამმართველოში. ერთ-ერთი სტატია „ჩემი მეორე სამშობლო“, რომელიც დაიბეჭდა 1965 წ. 19 სექტემბერს, გაზეთ „კომუნისტში“ ლ. ხუბულურის ავტორობით, ეძღვნება მ. იშტვანოვიჩის მესამე ვიზიტს საქართველოში. ნიშანდობლივია, რომ მ. იშტვანოვიჩი არის „ქართული ხალხური ზღაპრების“, ილია ჭავჭავაძის პოემების: „განდეგილის“, „აჩრდილის“, „„კაკო ყაჩაღის“, ასევე ა. წერეთლის, ბესიკის, ვაჟა ფშაველას არაერთი ნაწარმოების მთარგმნელი (ასსცსა, ფ. რ-545, ს. 1, ფურც. 5)

1981 წ. უნგრეთში გამოჩნდა თავისი შინაარსით მდიდარი „ქართული პროზის ანთოლოგია“ „Рог для вина.“ წიგნის შექმნაში დიდი როლი ითამაშა იმან, რომ გამომცემლობა „ევროპის“ დირექტორი **იანოშ დომოკოში** იმყოფებოდა საქართველოში და გაეცნო მანანა სალაძეს, უნგრული ენის შესანიშნავ მცოდნესა და მთარგმნელს.

ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში იკითხებოდა ლექციების კურსი ქართულ ენაში. უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის კათედრასთან ჩამოყალიბდა კავკასიოლოგების ჯგუფი. ჩვენი ქვეყნის ისტორიის, კულტურის, ლიტერატურის შესახებ საინტერესო მასალებს მოუყარეს თავი უნგრეთის ეროვნულ და ეთნოგრაფიულ მუზეუმებში, აღმოსავლეთ აზიის ხალხთა მუზეუმში, უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში, სოფელ ზაალში, მიხაი ზიჩის სახლ-მუზეუმში. ქართველმა მეცნიერებმა აღმოაჩინეს მანამდე უცნობი 300-მდე ძველქართული ეთნოგრაფიული, კულტურული, არქეოლოგიური ძეგლი

(ასსცსა, ფ. N402, ან. 1, ს. 3, ფურც. 115). გაირკვა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სრულყოფილი უნგრულენოვანი თარგმანი **ბელა ვიკარის** მიერ შესრულებული იქნა ორიგინალიდან. გამოიკვეთა უნგრეთში მცხოვრებ ქართველთა ახალი სახელები, რომლებიც ეხმარებოდნენ ბელა ვიკარს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნაში (ასსცსა, ფ. N402, ან. 1, ს. 3, ფურც. 115). უნგრეთში გამოვლინდა ქართული ყოფისა და ეროვნული ჩასაცემლის უნიკალური ნიმუშები, რომლებიც საქართველოში უკვე აღარ იყო შემონახული, ასევე, შრომის იარაღები, მუსიკალური ინსტრუმენტები, ჭედური ნაკეთობანი, ქართულ-მეგრულ-სვანურ-ოსური დიალექტოლოგიური ლექსიკონის პირველი ხელნაწერი და ა. შ.

ქართველი ხალხისა და საქართველოს დიდი მეგობარი, ცნობილი უნგრელი საზოგადო მოღვაწე **ბელა კუპერი** ხუთი წელი ცხოვრობდა ბათუმში. საქმეში წარმოდგენილია მისი შრომის წიგნაკი, მისასაღმებელი სიტყვა ფოტოდოკუმენტები.

ბელა კუპერი

ბათუმშივე ეზიარა თავის პირველ სიყვარულს ბელა კუპერი და საკუთარი ბედი დაუკავშირა აქაურ შუშანა (სუსანა) გასპარიანს. იგი აღფრთოვანებული იყო ქართველთა ხასიათით, ბუნე-